

СПОМЕНИ НА БЪЛГАРСКИ УЧИТЕЛИ ЗА КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИЯ ЖИВОТ В ЮЖНА ДОБРУДЖА (1913 – 1940)

Мила Кръстева

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Целта на настоящата статия е да разгледа един от слабо изследваните проблеми в историята на Южна Добруджа, като се въведат в научна употреба непубликувани архивни документи. Основната задача на автора е да представи състоянието на образованието и културата в Южна Добруджа по време на румънското управление в областта. Направен е критичен прочит на използваните документи от фондовете на държавните архиви в Добрич и Силистра, като е взето предвид обстоятелството, че голяма част от спомените са записани от дистанцията на времето, в променена политическа реалност.

Ключови думи: Добруджа, румънска власт, архивни документи.

Въведение

В настоящия момент българската историческа наука разполага със съвременни фрагментарни научни трудове, посветени на румънското управление в Южна Добруджа. В преобладаващата част от тях акцентът е поставен върху стопанския живот. Наблюдава се липса на нови изследвания върху културния и просветния живот на добруджанското население от 1913 до 1940 г. Актуалността на темата е безспорна, тъй като проблемите на българското малцинство в Кралство Румъния често са пренебрегвани.

Методология на изследването

В резултат на задълбочена работа с архивни документи е предложен обективен прочит на събитията, състояли се в областите Добрич и Силистра в периода 1913 – 1940 г. За постигането на резултатите е приложен следният комплекс от методи: систематизиране, анализ на публикувани и непубликувани информационни източници, синтез на получената информация.

Резултати

На 28 юли 1913 г. с Букурещкия мирен договор е сложен край на Междусъюзническата война [1]. Неговата ратификация от крал Карол I официално удовлетворява неоснователните румънски претенции към Южна Добруджа.¹

В началото на XX век броят на регистрираните и постоянно живеещите румънци в Южна Добруджа е пренебрежимо нисък [2]. Това обстоятелство налага румънските власти да започнат агресивна националистическа политика спрямо българите с цел да ги прогонят или асимилират. Ликвидирането на българските образователни и културни институции е сред приоритетите на новоустановената власт в Южна Добруджа.

В подкрепа на изказаното твърдение служат спомените на началната учителка Петя Узунова.² През 1913 г. тя преподава на учениците в село Гурково, община Балчик и е пряк свидетел на закриването на българските училища в Южна Добруджа. За да намерят препитание, част от учителите емигрират в България, а работните им места са заети от румънци.

След критичната 1913/1914 учебна година българите, останали под румънска власт, намират начин да осигурят начално образование за децата си. Частните български училища, в които преподават местни учители, са успешна формула за запазване на националното самосъзнание в годините на чужда власт.

Петя Узунова описва създаването на Българско частно първоначално училище в Балчик през 1914/1915 учебна година. По думите ѝ по-големите ученици се обучават по домовете си, тайно от румънските власти. Българските учители и учениците в прогимназиална възраст са обект на преследване и тормоз от румънската полиция до отвоюването на Добруджа от българската войска през Първата световна война.³

Спомени за образователната дейност в Каварна от периода непосредствено след Междусъюзническата война пише и учителят Драган Гочев. Той споделя, че през лятото на 1913 г. новоустановената румънска власт заема за собствени нужди трите училищни сгради в града. Ограмотяването на български език се извършва в частни домове, а прогимназиалното образование е ликвидирано до 1916 г.

След повторното завземане на Южна Добруджа от Румъния през 1918 г., българското население успява да си извоюва правото да разполага освен с начално българско училище и с прогимназия.

По думите на Драган Гочев сред основните способности за запазване на националното самосъзнание в несигурните военни години несъмнено е организираната хорова дейност.⁴

Подобни сведения се съдържат и в спомените на Георги Костов Неделчев. По време на първото румънско управление в Южна Добруджа той е нелегален учител в добричките села, а в периода 12 септември 1914 г. – юни 1915 г. ръководи първото тайно българско училище в Добрич.⁵

Подробно изложените от Георги Неделчев факти описват несигурната действителност в Южна Добруджа в периода 1913 – 1915 г.

През август 1913 г. румънските власти позволяват контролирано, на някои места в Добруджа, да се открият български училища, след одобрение от Министерството на просветата в Букурещ. Интересен факт е, че в този ранен етап от румънското управление имотите на училищата формално са запазени, но се предвижда половината от издръжката им да се поеме от българската държава. В началото на XX век училищата в Южна Добруджа са богати поземлени собственици, имат възможност да се издържат самостоятелно, и до този момент финансовата намеса на Министерството на просвещението е ограничена.

В условията на привиден либерален режим за българските училища Георги Неделчев се заема с осигуряването на местни учители. По думите му той е изправен пред сериозен проблем, тъй като голяма част от учителите в Южна Добруджа, изплашени от санкциите на новодошлата румънска власт, емигрират в България.

Неделчев красноречиво представя усилията на местната интелигенция да се противопостави на новите управляващи, които опитват да прогонят и асимилират българското население от областта.

Първоначалният ентузиазъм бързо затихва, понеже нито една петиция за откриване на българско училище в Южна Добруджа не е положително резолирана от Министерството на просветата в Букурещ. Българското правителство държи учителите да останат в Добруджа, за да поддържат националното самосъзнание на населението и да не позволяват масовата му асимилация. Така се стига до откриването на тайни български училища, издръжката на които се поема изцяло от България. Неделчев закупува необходимите учебници от Варна и ги пренася нелегално отвъд границата, за да удовлетвори нуждите на българските тайни училища.

Въпреки възрастта си, едва 19-годишен, Георги Костов Неделчев е назначен за пунктов учител от Главния училищен инспектор във Варна. На тази длъжност Неделчев изготвя ведомостите за изплащане на заплатите на българските учители и редовно преминава нелегално българо-румънската граница, пренасяйки солидни суми. В спомените си авторът прилага копия от описаната документация. От нея става ясно, че през 1913/1914 г. в Южна Добруджа тайно учителстват 40 души, а на следващата година, поради тормоз от румънските власти, остават едва 17 учители.⁶

Може да се заключи, че младият учител Георги Неделчев има значителен принос за временното задържане на българските учители в Добрич и околните села, като нелегално пренася през българо-румънската граница възнагражденията за труда им.

В своите спомени Янка Консулова-Ангелова споделя за гоненията на румънските власти срещу учители от Южна Добруджа.⁷

Тя свидетелства, че през 1914 г. повод за емиграцията на неин учител се превръща организирано посещение на градския панаир в Добрич. Учителят по музика Чолаков е принуден незабавно да напусне града, защото насърчава своите ученици в прогимназиална възраст да пеят български песни.⁸

Още по време на първата румънска окупация на Южна Добруджа (1913 – 1915) се счита, че учениците в прогимназията за най-податливи на пропаганда. Служителите в румънските институции се противопоставят на всяка национална пропаганда сред българското население.

Тази политика е силно застъпена и непосредствено след повторното овладяване на Южна Добруджа от Румъния. Янка Консулова-Ангелова споделя, че на 24 май 1919 г. преподавателят по музика в българското училище Йозеф Душек организира честване на Деня на българската просвета и култура. Тази демонстрация на българско самосъзнание не остава незабелязана от страна на румънските власти. Йозеф Душек е принуден да напусне Добрич, и се установява в Стара Загора до 1940 г.⁹

Строги наказания понасят не само учителите в българските училища, а и някои по-самоуверени ученици. Сред тях е и Янка Консулова-Ангелова, която по време на училищен концерт през 1921 г. изпява българска патриотична песен. За тази проява е изключена от българското училище и се налага да завърши тайно своето средно образование.¹⁰

Спомените на учителката Веселина Близнакова за състоянието на българското образование през 1913 г. подкрепят думите на Петя Узунова, Георги Неделчев и Янка Консулова-Ангелова. Близнакова допълва, че дори учителите в българските частни училища са се нуждаели от специално разрешително. Тези от тях, които не са положили успешно изпити по румънски език, история, география и конституция пред комисия в Кюстенджа, остават без възможност да преподават.¹¹

Акцент в спомените на Веселина Близнакова е поставен върху отбелязването на Деня на българската писменост и култура непосредствено след края на Първата световна война. В местността Гази Баба (днес „Индустириалния квартал“) българското население от Добрич и близките села почита паметта и делото на св. св. Кирил и Методий, като ученици представят свои съчинения и изпълняват песни. Ентусиазмът на българите не остава незабелязан от румънската политическа полиция. От началото на 20-те години до подписването на Крайовската спогодба 24 май се чества тихо, по инициатива на някои учители в класните стаи, като възрастното население остава встрани от тържествата.¹²

В Държавния архив на Добрич са запазени и спомените на Мария Зяпкова-Кънчева.¹³ Те са съставени на базата на личния ѝ опит като учителка в Каварна след Първата световна война. Към 1919 г. учителският колектив в каварненското училище се състои от българи и румънци, а учебните програми изцяло са съобразени с образователната политика на Кралство Румъния. Задължителните разпоредби не ограничават Мария Зяпкова-Кънчева. След края на работния ден тя, заедно с колегите си българи, тайно преподава на учениците българска история и география.¹⁴

Мария Зяпкова-Кънчева свидетелства, че без да се дава голяма гласност, учителите подпомагат младежите от града да съхраняват българските традиции. По време на Рождество Христово коледари посещават домовете на местните хора и с български песни допринасят за отбелязването на празника. За Лазаровден учителите изработват национални носии, с които млади момичета обикалят Каварна и изпълняват традиционните български обичаи, свързани с празника.¹⁵

Тези два празника се отбелязват тържествено, след като българското население получава разрешение от румънските власти. Управляващите обаче се обявяват категорично против Първи май. Тогава учителите и членовете на училищното

настоятелство отвеждат учениците край водопада до село Божурец и на спокойствие прекарват деня в забавления.

Румънските власти създават пречки за отбелязването на Деня на българската писменост и култура и в град Каварна. Мария Зяпкова-Кънчева твърди, че 24 май е на особена почит сред българското население, тъй като е възприеман като национален празник.

Може да се обобщи, че румънската власт, макар и по-трудно, допуска отбелязването на религиозните празници според българските обичаи, но не е съгласна с отбелязването на празници, които стимулират поддържането на националния дух у българите.

Цялостната дейност на българското училище в Каварна е затруднявана, не само по време на празници. Като пример може да послужи принудителното отстраняване на директора М. Гецов заради обвинение, че е комунист. Подобни периодични сплъшвания не дават резултат. По време на второто румънско управление в Южна Добруджа местното население проявява посилен интерес към българското училище и записва своите деца в него. Това обстоятелство принуждава румънските власти през 1936 г. да прибегнат до ликвидиране на паралелки и съкращаване на български учители.

Мария Зяпкова-Кънчева е сред засегнатите учители, но това не пречи до есента на 1940 г. да преподава тайно, в домовете на учениците си.

В спомените на Зяпкова-Кънчева се открива интересна информация и за участието на българските учители в театралната самодейност в Каварна. Пред публика са поставяни пиеси на български автори: „Службогонци“ на Иван Вазов, „Майстори“ на Рачо Стоянов, „Златна мина“ на Ст. Л. Костов и др.¹⁶

Описанието на самодейната театрална дейност и съпътстващите я трудности е подкрепено и допълнено от Иван Илиев. В своите спомени той представя дейността на театър „Студия“ в град Добрич, като дава примери за цензурните ограничения, налагани от румънската власт.¹⁷

Към мнението, че българските театрални трупи са възможност за запазване на националното самосъзнание в периода между двете световни войни, се присъединява и Петър Железов от град Силистра.

Спомените на Железов представят самодейната театрална дейност в родния му град в периода 1923 – 1940 г. Първите години са особено трудни, но самодейците са мотивирани да развиват

театрална дейност в града, за да съхраняват българския език и да възпитават патриотични чувства в младото поколение.

От 1929 г. театралната дейност в Силистра се обезпечава от Българското културно общество (БКО). От тази момент нататък театралната трупа изнася представления както в Силистра, така и в Тутракан и Добрич.

Петър Железов свидетелства, че пиесите са внимателно избирани. Преди да бъде представена пред публика, всяка пиеса е резюмирана на румънски език и изпращана за одобрение в Главната дирекция на театрите в Букурещ. Дори висшата културна институция в румънската столица да допусне поставянето на дадена пиеса, местните румънски власти се стремят да затруднят и спрат българската театрална дейност. Често актьорите, които изпълняват главните роли, са задържани от полицията. За да бъдат освободени, се налага да плащат глоби в значителни размери.

През 20-те години на XX век на театралната сцена в Силистра са поставяни пиеси от: Херман Зудерман, Молиер, Лев Толстой, Тарас Шевченко и др.

Едва в началото на 30-те години Българската театрална трупа в Силистра представя първите постановки на български драматурзи: „Скакалци“ на Ст. Л. Костов и „Йончови ханове“ на Стефан Савов.¹⁸

Властите в Силистра се стремят да привлекат успешните български актьори към дейността на румънските културни институции. Въпреки отправяните заплахи българските актьори не се поддават на внушения. Самият Петър Железов е уволнен от работа по нареждане на префекта в Силистра – Пучере, и преустановява участието си в театъра до връщането на Южна Добруджа в пределите на България.¹⁹

Освен училищата в Южна Добруджа, като крепител на националния дух може да бъде определена Българската православна църква. Над нея има сравнително малко посегателства. Към храмовете се организират музикални хорове, които способстват за развитието на културния живот.

Заклучение

В заключение може да се каже, че спомените на българските учители в Южна Добруджа не влизат в противоречие, а се допълват взаимно.

Свидетелствата на личностите, допринесли за развитието на образователния и културния живот в Южна Добруджа, насочват вниманието на съвременните читатели към някои основни аспекти на запазването и укрепването на националното самосъзнание в

десетилетията под чужда власт. Сред тях може да открием ролята на българското училище, Българската православна църква, театралната и хоровата дейност, тържественото отбелязване на български празници и спазването на народните обичаи.

Въпреки множеството репресии учителското съсловие, подпомагано от добруджанската интелигенция, отстоява българските ценности. Патриотичният дух в Южна Добруджа е запазен и българското население остава основен етнически фактор в областта.

Благодарности: Докладът е резултат от научно изследване, проведено по проект на Института за исторически изследвания на Българската академия на науките – „Другото лице на войната“, № КП-06-Н60/11 от 22.11.2021 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при Министерството на образованието и науката.

Бележки

¹ Договор за мир между Кралство Румъния, Кралство Гърция, Кралство Черна гора и Кралство Сърбия, от една страна, и Царство България, от друга, подписан в Букурещ, придружен с ратификация от румънския крал Карол I и бележка за ратификацията на договора от черногорския крал Никола I. ЦДА, ф. 284К, оп. 2, а.е. 217, л. 1 – 16.

² Узунова, Петя. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 4, л. 7.

³ Узунова, Петя. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 4, л. 1 – 3.

⁴ Гочев, Драган. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 63, л. 4 – 5.

⁵ Костов, Георги. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 11, л. 42.

⁶ Костов, Георги. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 7, л. 7 – 59.

⁷ Ангелова, Янка. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 56, л. 14.

⁸ Ангелова, Янка. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 56, л. 4.

⁹ Ангелова, Янка. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 56, л. 5.

¹⁰ Ангелова, Янка. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 56, л. 7 – 8.

¹¹ Близнакова, Веселина. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1071, оп. 1, а.е. 14, л. 6.

¹² Близнакова, Веселина. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1071, оп. 1, а.е. 14, л. 8 – 10.

¹³ Зяпкова, Мария. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 2, л. 1.

¹⁴ Зяпкова, Мария. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 2, л. 5.

¹⁵ Зяпкова, Мария. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 2, л. 2.

¹⁶ Зяпкова, Мария. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1199, оп. 1, а.е. 2, л. 4.

¹⁷ Илиев, Иван. Спомени. ДА – Добрич, ф. 1204, оп. 1, а.е. 84, л. 3 – 4.

¹⁸ Железов, Петър. Спомени. ДА – Силистра, ф. 786, оп. 1, а.е. 7, л. 10 – 12.

¹⁹ Железов, Петър. Спомени. ДА – Силистра, ф. 786, оп. 1, а.е. 7, л. 13.

References/Литература

1. Andreev, M. *Istoria na Bulgaria 1903 – 1918*. Т. 8. Sofia, 1999.

[Андреев, М. История на България 1903 – 1918. Т. 8. София, 1999.]

2. **Kolev, A.** Proglas kam tazhnata istoria na Yuzhna Dobrudja prez 20-te i 30-te godini na XX vek. Almanah za istoriyata na Ruse. T. 16. 2019, s. 115 – 139.

[**Колев, А.** Проглас към тъжната история на Южна Добруджа през 20-те и 30-те години на XX век. Алманах за историята на Русе. Т. 16. 2019, с. 115 – 139.]

За автора

Мила Кръстева е доктор в професионално направление 3.5 „Обществени комуникации и информационни науки“. Професионалните ѝ интереси са в сферата на съвременната българска история. Мила Кръстева е автор на монографии и научни статии в областта на пропагандата и методите за ограничаване на общественото мнение през първата половина на XX век.

За контакт с автора: m.krasteva@unibit.bg

MEMORIES OF BULGARIAN TEACHERS ABOUT THE CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE IN SOUTHERN DOBRUDJA (1913 – 1940)

Mila Krasteva

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The aim of the article is to examine one of the poorly researched issues in the history of Southern Dobrudja by bringing unpublished archival documents to scholarly use. The main task of the author is to present the state of education and culture in Southern Dobrudja during the Romanian rule in the region. The personal testimonies of the Bulgarian teachers, contemporaries of the period, contain information about local educational institutions, about the creation and maintenance of Bulgarian theater troupes and musical choirs, about the solemn celebration of Bulgarian holidays and the observance of folk customs. A critical reading was made of the used documents from the funds of the State Archives in Dobrich and Silistra. The fact is taken into account that a large part of the memories were recorded from the distance of time, in a changed political reality.

Keywords: Southern Dobrudja, Romanian Authority, archival documents.

About the Author

Mila Krasteva is a doctor in professional field 3.5 “Public Communications and Information Sciences”. Her professional interests are in the field of contemporary Bulgarian history. Mila Krasteva is the author of monographs and scientific articles in the field of propaganda and methods for limiting public opinion in the first half of the twentieth century.

To contact the Author: m.krasteva@unibit.bg